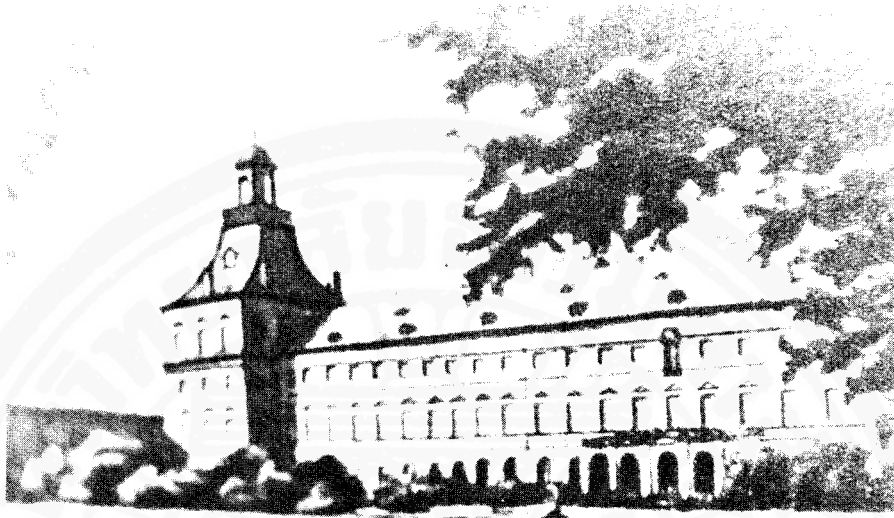

1

“

มาร์กซ์ไม่เพียงแต่ไม่ยอมใช้
ชีวิตในยุคของเขาอย่างสัก
แต่ทำให้ผ่านพ้นไปวัน ๆ
เท่านั้น แต่เขายังได้พยายาม
ที่จะ “ข้ามพ้น” ยุคของเขา
(ทุนนิยม) ด้วย

”

คงจะไม่เป็นการกล่าวเกินเลยความจริงไป ถ้าหาก
จะพูดว่า “ไม่มีความคิดทางสังคมใดในรอบ 100 ปี ที่ผ่าน
มานี้ ที่จะส่งผลสะท้อนต่อสังคมโลกทั้งในระดับกว้าง
และลึกอย่างทั่วด้านเท่ากับความคิดของ คาร์ล มาร์กซ์
(1818–1883) ความเป็น “ยักษ์ใหญ่” ในทางความคิดของ
มาร์กซ์จะเห็นได้จากข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ว่า ตลอด
ระยะเวลา 100 ปี ที่ผ่านมานี้ ความคิด ทฤษฎีของมาร์กซ์
ได้รับการท้าทาย วิพากษ์วิจารณ์ หรือปกป้อง ได้รับการ
พัฒนาสร้างสรรค์ หรือถูกทำให้เสื่อมทราม সামานยลัง
รวมทั้งได้รับการตีความไปต่าง ๆ นา ๆ จากเหล่าผู้คน
จำนวนนับไม่ถ้วน แม้จนบัดนี้ก็ยังไม่มีวีแวว หรือหลักฐาน
ทางประวัติศาสตร์ชิ้นซึ่งขาดใด ๆ ที่จะส่งออกมาให้เห็น
ว่า ความคิดของมาร์กซ์ได้ “ตายไปแล้ว อย่างสิ้นเชิง”
หรือ “ล้าสมัยไปแล้วอย่าง ไม่จำเป็นต้องสนใจใดอีกต่อไป” ศตวรรษที่ 20 การณ์ยังเป็นเช่นนี้ และดูเหมือน
ว่า ศตวรรษที่ 21 การณ์ก็ยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ต่อไป ตราบ
ใดที่ยังไม่มีความคิดทางสังคมอันใหม่ที่จะมาทดแทน
มาทดแทนความคิด ของมาร์กซ์ในปัจจุบันได้ ประวัติ
ศาสตร์ของขบวนการ ความคิดของลัทธิมาร์กซ์ จึงเป็น
ส่วนหนึ่งที่แยกจาก ประวัติศาสตร์ของปัจจุบันไม่ได้

ลัทธิมาร์กซ์

อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

โดย สุวินัย ภรณวลัย
เกียวกโต ญีปุ่น

เมื่อความคิดของมาร์กซ์ยังดำรงความเป็น “ยักษ์ใหญ่” ที่ยังไม่ถูกโค่น แม้ว่าในปัจจุบันเสน่ห์ของมันจะถูกทำให้ลดน้อยลงไปกว่าสมัยก่อนโดยเฉพาะในสมัยหลังการปฏิวัติรัสเซีย อันเนื่องมาจากสภาพอันอุปถัมภ์ของ “ประเทศสังคมนิยมที่ดำรงอยู่ในความเป็นจริง” ก็ตาม แต่ความคิดของมาร์กซ์ยังคงเป็น “ด่าน” ที่นักคิด นักสังคมศาสตร์ นักทฤษฎีสังคมที่มีความจริงใจต่อการแก้ไขปัญหของโลกปัจจุบันทุกคนจะต้องผ่านไปให้ได้ การเพิกเฉยละเลย ไม่สนใจในความคิดของมาร์กซ์ (อย่างไม่ว่าแบบเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย) จึงเป็น ข้อเสียหายที่ร้ายแรง สำหรับ “ปัญญาชนปัจจุบัน” (ปัญญาชนในยุคของเรา ที่ไม่ใช่ผู้เป็นปากเสียงปกป้องระบบปัจจุบัน) พอ ๆ กับการบูชา งามาย เชื่อถือในคำพูดทุกอักษรของมาร์กซ์อย่างเป็น “คัมภีร์” ของพวกสาวกเพราะทำที่ของคน 2 ประเภทนี้โดยธาตุแท้แล้วเหมือนกัน กล่าวคือ พวกเขาต่างละทิ้ง “การต่อสู้” เพื่อผ่านด่านของยักษ์ใหญ่คนนี้

มาร์กซ์ เป็นคนหนึ่งที่ยังดำรงชีวิตอยู่ในยุคของเขาอย่างมี วิริยะภาพ “พวกนักปราชญ์ได้เพียงแต่บรรยายโลกไปต่าง ๆ นานา แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือ การเปลี่ยน

แปลงโลก” ข้อความตอนนี้อยู่ใน ข้อที่ 11 ของบทเสนอเกี่ยวกับ ฟอยเออร์บาค (1845) ของ มาร์กซ์ ได้สะท้อนให้เห็นถึง **ปรัชญาแห่งการปฏิบัติ** ของตัวเขาได้เป็นอย่างดี มาร์กซ์ผ่านชีวิตที่ต้องต่อสู้ ทุกข์ยาก ลำเค็ญ เฉกเช่นเดียวกับคนจำนวนมากในยุคของเขาและในยุคของเรา ถ้าจะมีส่วนใดที่แตกต่างไปจากผู้คนธรรมดาในชีวิตของมาร์กซ์ ส่วนนั้นก็เห็นจะเป็นตรงที่ว่า มาร์กซ์ไม่เพียงแต่ไม่ยอมใช้ชีวิตในยุคของเขาอย่างล้าหลังแต่ให้ผ่านพ้นไปวัน ๆ เท่านั้น แต่เขายังได้พยายามที่จะ “ข้ามพ้น” ยุคของเขา (ทุนนิยม) ด้วย ในช่วงที่มาร์กซ์มีชีวิตอยู่ ผลสะท้อนของการปฏิวัติอุตสาหกรรมได้เริ่มแผ่ขยายปกคลุมไปทั่วอังกฤษ และยุโรปตะวันตก ทั้งมาร์กซ์และเองเกลส์ ได้แลเห็นอย่างดำดิ่งการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการปฏิวัติอุตสาหกรรม(ทุนนิยม) และสภาพชีวิตของกรรมกรโรงงานที่ได้สูญเสียความเป็นมนุษย์ ภายใต้ระบบทุนนิยม ความเป็นจริงเหล่านี้ได้เขย่าสะเทือนจิตใจของมาร์กซ์หนุ่ม กระแสหลักที่แฝงลึกอยู่ในตลอดงานเขียนและกิจกรรมทางทฤษฎี-ปฏิบัติ ทั้งหมดของมาร์กซ์นี้ก็คือ จิตสำนึกต่อปัญหาที่ว่า ความเป็นไปได้ในทางทฤษฎีและอภิปรัชญาหรือไม่ ที่เราจะข้ามพ้นยุคทุนนิยมนี้ไปสู่

ยุคที่มนุษย์ทั้งหลายมีเสรีภาพอย่างแท้จริง ? และถ้าเป็นไปได้จะอย่างไร โดยใคร?

แต่ความเป็น “ยักษ์ใหญ่” ของมาร์กซ์มิได้หยุดอยู่แค่ครั้งนี้ เพราะถ้ามีความพยายามความปรารถนาที่จะข้ามพ้นทุนนิยมเพียงอย่างเดียว ก็มันักคิดนักปฏิบัติในรุ่นของเขา หรือรุ่นก่อนเขาได้กระทำมาแล้ว และมีอิทธิพลชื่อเสียงในขณะที่พวกเขายังมีชีวิตอยู่ยิ่งกว่าของมาร์กซ์สมัยเมื่อเขายังมีชีวิตอยู่เสียอีก อย่างเช่น โรเบิร์ต โอเวน, บูกาซิน และลัสซาล เป็นต้น แต่มีมาร์กซ์ เพียงคนเดียวเท่านั้นที่สามารถ และได้ยกระดับ “พลังความร่ำร้อน” ในการมุ่งที่จะปลดปล่อยมนุษย์ของเขาให้สูงขึ้น ไปจนถึงระดับกลายเป็น “พลังทางตรรกทฤษฎี” และโดยพลังทฤษฎีที่ผ่านการหล่อหลอมฝึกฝนมาอย่างหนักของมาร์กซ์เช่นนี้เอง ที่ทำให้ความคิดของเขา เป็นประจักษ์ “ผ่านเหล็ก” (อันเนื่องมาจาก ตรรกที่แข็งแกร่งประจักษ์ เหล็กไหลของเขา) ยากที่จะผ่านด่านไปได้โดยง่าย

ความยากลำบากในการ “ผ่านด่าน” หรือการศึกษาความคิด ทฤษฎีของลัทธิมาร์กซ์อย่างวิพากษ์ อย่างเป็นตัวของตัวเอง อย่างสังเคราะห์ศาสตร์ เพื่อ สถาปนาความคิดของตนเอง ในวงการนี้จึงมิใช่อยู่เพียงแค่ความยากลำบากในเนื้อหาตรรกของงานเขียนของตัวคาร์ล มาร์กซ์เองเท่านั้น แต่มันยังเป็นความยากลำบากอันเนื่องมาจากลักษณะวิชาวิธีของตัวลัทธิมาร์กซ์ เองด้วย ไม่มีศาสตร์ทางสังคมสำนักไหนที่จะเน้นถึงความสำคัญของ “วิชาวิธี” (dialectic) ในการรับรู้ความเป็นจริงเท่ากับของลัทธิมาร์กซ์⁽¹⁾ ปฏิทรรศน์ (paradox) ของลัทธิมาร์กซ์ในยุคของเราก็คือว่า เราไม่มีทางจะเข้าใจตัวตน ประวัติศาสตร์ ชาติแท้ วิญญาณ ของตัวลัทธิมาร์กซ์เอง ถ้าหากไม่ใช่ วิชาวิธี มีคนบางคนยังใช้ทำที่แบบอภิปรัชญา (metaphysics) ไปทำความเข้าใจตัวตน ประวัติศาสตร์ ชาติแท้ วิญญาณ ของตัวลัทธิมาร์กซ์ อย่างเช่นที่เขาเขียนกรานว่า จะเป็นมาร์กซิสต์ได้ต้องอ่าน Das Kapital (“ทุน”) 3 เล่มของมาร์กซ์ให้จบเสียก่อน ทักษะเช่นนี้ละเลยหรือมองข้าม ส่วนทั้งหมดของประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์และส่วนทั้งหมดของขบวนการทางประวัติศาสตร์ ตลอดระยะเวลา 100 กว่าปีที่ผ่านมานี้ ความอุดมสมบูรณ์หรือความแห้งแล้งอันจนในเนื้อหา ความคิด ทฤษฎีของ

ลัทธิมาร์กซ์ จะต้องพิจารณา จากส่วนทั้งหมดของประวัติศาสตร์ลัทธิมาร์กซ์ (อันโอฬาร) บนจุดยืนของ ปัจจุบัน (ของ “ยุคของเรา”) มิใช่จากการไขกั้มถึ เพราะถ้าหากเราอดถอนธาตุแท้ที่มีลักษณะปฏิวัติออกไปจากตัวของลัทธิมาร์กซ์แล้ว ตัวลัทธิมาร์กซ์เองก็จะหมดเหตุผลในการดำรงอยู่ (raison d'être) หมดพลังที่จะมีชีวิตอยู่ไปอย่างมีพลังต้องสงสัย

2

ลัทธิมาร์กซ์ในฐานะที่เป็นประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวทางมโนทัศน์ (concept) เป็นประวัติศาสตร์พลวัต (dynamic) ของชีวิตทางจิตสำนึก (conscious life) หรือชีวิตทางปัญญาของ “ส่วนทั้งหมดของมาร์กซิสต์” (Gesamtmarxist) ที่เป็นปัจจัยทางอัตวิสัย (subjective factor) อันหนึ่ง ในการสร้าง (หรือทำลาย) ประวัติศาสตร์ ฉะนั้นตัวลัทธิมาร์กซ์เองก็หาได้หลุดพ้นไปจากกฎเกณฑ์การเคลื่อนไหวของสรรพสิ่งทั้งปวงในโลกไปได้ไม่ นั่นคือมันย่อมมีกำเนิด เติบโต รุ่งโรจน์ ตกต่ำ แดกดับ 100 ปีที่ผ่านมาของอายุของลัทธิมาร์กซ์นั้นก็เช่นกันเราได้เห็นทั้ง ยุคที่รุ่งโรจน์ และยุคที่ตกต่ำ (วิกฤตการณ์) ของลัทธิมาร์กซ์ เฉกเช่นเดียวกับการผันผวนในชีวิตของคนเรา ช่วงที่เป็น “ยุคทองครั้งที่ 1” ของลัทธิมาร์กซ์ คงไม่มีช่วงใดเกินไปกว่าช่วงการปฏิวัติรัสเซียในปี ค.ศ. 1917 ผู้เขียน เรียกช่วงระหว่าง ปี ค.ศ. 1900 ถึง ปีค.ศ. 1917 นี้ว่า เป็นช่วง “การจุดใหม่ทางประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ ครั้งที่ 1” ก็เพราะว่า ช่วงนี้เป็นช่วงที่กิจกรรมทางทฤษฎีและปฏิบัติของพวกมาร์กซิสต์ มีคุณภาพและมีลักษณะสร้างสรรค์ที่สุด ช่วงหนึ่งนับตั้งแต่ ภายหลังมรณกรรมของมาร์กซ์เป็นต้นมา นักทฤษฎีสายมาร์กซิสต์ชื่อดังจำนวนมากได้ปรากฏตัวบนเวทีประวัติศาสตร์ ก็ในช่วงนี้เอง เราได้รู้จัก เลนิน โรซ่า ลุกเซมเบอร์ก, ทรอตสกี เฟลซานอฟ บูกาซิน ฮิลเฟอร์ดิง เกาท์สกี เพา วุส ราเดค แอดเลอร์ กริมชี่ มัลคอฟ เปโรโอบราเชนสกี ฯลฯ ซึ่งทุกคนล้วนแล้วแต่มีความคิดที่เป็นเอกลักษณ์ เป็นตัวของตัวเอง และได้สร้างคุณภาพการ เพิ่มความสมบูรณ์ให้แก่ส่วนทั้งหมดของลัทธิมาร์กซ์ไม่มากนักน้อย ยุคตกต่ำ

หรือวิกฤตการณ์ (ครั้งที่ 2) ของลัทธิมาร์กซ์ เกิดขึ้นต่อ
เนื่องภายหลังจากยุคทองครั้งที่ 1 ไม่นานนัก พร้อม ๆ
กับความพ่ายแพ้ของการปฏิวัติในประเทศยุโรปตะวันตก
และความโดดเดี่ยวของการปฏิวัติรัสเซีย “ลัทธิมาร์กซ์”
ภายใต้ระบอบสตาลินก็ได้ถูกทำให้ กลายเป็น เทววิทยา
(Theology) เป็นศาสนา เป็นอุดมการณ์แห่งรัฐที่ถูกขัดเยียด
มาจาก “เบ้องบน” ไม่เป็นที่ต้องสงสัยเลยว่า ลัทธิมาร์กซ์
ถูกทำให้สามัญลงไปเป็น ลัทธิสตาลิน หรือลัทธิมาร์กซ์-
เลนิน ซึ่งสืบต่อมาจนถึง ลัทธิเหมา ในช่วงทศวรรษที่
1930-1950 นับเป็นช่วงที่อับเฉาทางปัญญาที่สุด หรือ
เป็น ยุคมืดในประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ ถ้าไม่นับกิจ
กรรมทางทฤษฎีของทรอตสกี, กรัมสกี ที่ต่อสู้อย่างโดด
เดี่ยวในขณะนั้นแล้ว เราแทบไม่ได้เห็น ผลงานที่สร้างสรรค์
หรือแปลกใหม่ในทางทฤษฎีของสำนักนี้ ปรากฏออกมา
เลยในช่วงนี้ ซึ่งเป็นช่วงที่ระบอบสตาลิน แข็งแกร่งที่สุด
ในประวัติศาสตร์ของมัน เพราะช่วงนี้กิจกรรมทางทฤษฎี
ถูกควบคุมให้อยู่ในกรอบทฤษฎีที่ตายตัวของลัทธิสตาลิน
ภายใต้การควบคุมของพรรคคอมมิวนิสต์ ที่สังกัด
สากลที่ 3 พร้อม ๆ กับการกลั่นกรองหรือความลึกซึ้งใน
วิกฤตการณ์ของระบอบสตาลิน กิจกรรมทางทฤษฎี
ที่สร้างสรรค์ของสำนักนี้ก็จะเจริญ เติบโต งอกงามขึ้นอีก
ครั้งหนึ่งอย่างแปรผันตรงกันข้าม ปรากฏการณ์นี้ เริ่มปรากฏ
ให้เห็นนับตั้งแต่การวิจารณ์สตาลินในปี 1956 เป็นต้น
มา เป็นที่แน่นอนว่า ปรากฏการณ์อันนี้เกิดขึ้นอย่างไม่สม่า
เสมอในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก และนับวัน ปรากฏการณ์
นี้จะชัดเจนยิ่งขึ้นทุกทีในทั่วทุกมุมโลก

การดำรงอยู่จริงของระบอบสตาลิน และลัทธิสตาลิน
เป็นจุดต่างพร้อยที่สุดที่ไม่มีวันจะถูกกลืนไปจาก
ประวัติศาสตร์ของขบวนการและความคิดสังคมนิยมไป
ได้ ถ้าหากระบอบฟาสซิสต์ของฮิตเลอร์ เป็นรูปการทาง
อุดมการณ์และการเมืองที่โหดเหี้ยมที่สุดเท่าที่เคยมีปรากฏมา
ในประวัติศาสตร์ของทุนนิยม ระบอบสตาลินก็ยังคงดำรงอยู่
ในฐานะทางประวัติศาสตร์ในตำแหน่งเดียวกับระบอบ
ฟาสซิสต์ในขบวนการสังคมนิยม ถึงแม้ว่าจะมีข้อเท็จจริง
ทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏออกมาว่า ส่วนที่มี มโนธรรม
ที่สุด ของ นักประชาธิปไตยเสรี ได้ทำการต่อสู้อย่างเด็ด
เดี่ยวกล้าหาญกับระบอบฟาสซิสต์ นี้ แจกเช่นเดียวกับ

ส่วนที่มีมโนธรรมที่สุด ของ นักลัทธิมาร์กซ์ (ที่ปฏิวัติ)
ก็ได้ทำการต่อสู้อย่างเด็ดเดี่ยวกับระบอบสตาลินนี้ตลอดมา
เช่นกัน แต่สิ่งนี้ก็ไม่สามารถหักล้าง ความไม่รับผิดชอบ
ทางประวัติศาสตร์ ของพวกที่เรียกตัวเองว่า นักประชาธิปไตย
โดยเสรีที่ปล่อยให้เกิดระบอบฟาสซิสต์ขึ้นมา แจกเช่นกับ
ที่พวกที่เรียกตัวเองว่า นักลัทธิมาร์กซ์ ปล่อยให้เกิดระบบ
สตาลินขึ้นมาได้ เป็นการง่ายตายเกินไปที่เราจะเปิดความ
รับผิดชอบ หรือสาเหตุทั้งปวงของการเกิดระบอบเผด็จการ
เบ็ดเสร็จเช่นนี้ไปให้กับ สาเหตุทางภววิสัย หรือความเสีย
เปรียบในดุลยกำลังทางชนชั้นที่ทำให้เกิดระบอบนี้ผู้เขียน
ไม่เถียงว่า ปัจจัยทางภววิสัยเหล่านี้ ในท้ายที่สุดแล้วมีผล
กำหนดจริง แต่ที่ผู้เขียนกำลังตั้งปัญหาอยู่ เป็นปัญหาใน
ระดับมิตติของ “คน” กับ “สังคมนิยม” หรือปัญหาอัต
วิสัยที่ปฏิวัติ (revolutionary subjectivity) กับเงื่อนไข
สภาพทางวัตถุสังคมที่บุคคลนั้นมีชีวิตอยู่ในขณะ
นั้น ซึ่งปัญหาในระดับมิตินี้เป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมที่สุด
ใกล้ตัวที่สุด หรือเป็น ปลายทางสุดท้าย เท่าที่ กระบวนการ
“วิถีขึ้นบน” (Weg dar Aufsteigung)⁽²⁾ ของการรับรู้
บรรยายจาก นามธรรมไปสู่รูปธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้อง
ระบบทฤษฎีสังคมนิยมจะไปถึงได้ แจกเท่ากับ มโนทัศน์
ของคำว่า “ประชากร” เป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมที่สุด เท่า
ที่กระบวนการ “วิถีขึ้นบน” ของการรับรู้บรรยายจากนาม
ธรรมไปสู่รูปธรรมในวิชาเศรษฐศาสตร์จะทำได้ นั่นคือ

ถ้าท่าน(ในฐานะที่เป็น “คน”) บังเอิญเกิดมาในสัง
คมทุนนิยม ด้อยพัฒนาที่มีโครงสร้างแบบเชิงซ้อนที่กำลัง
อยู่ในช่วงปฏิวัติอย่างสังคมนิยมรัสเซียในปลายศตวรรษที่
19 คุณจะทำตัวอย่างไร? จะเห็นด้วย หรือเป็นปฏิกิริยาต่อ
การเปลี่ยนแปลงอันนี้? ถ้าท่านเห็นด้วย และเข้าร่วมเป็น
ส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงนี้ ภายหลังการปฏิวัติ ท่านก็
ได้เป็นส่วนหนึ่งของอำนาจใหม่ และท่านก็ได้ประสบกับ
การต่อสู้ของ 2 ทิศทาง ระหว่าง การกลายเป็นระบบขุน
นางของพรรคปฏิวัติกับการ พิทักษ์ เป้าหมายที่แท้จริง
ของการปฏิวัติ ท่านจะเลือกเป็นส่วนหนึ่งของพลังทางสัง
คม (vector) อันไหน ? สิ่งนี้เราไม่สามารถอธิบาย การตัดสินใจ
ของ คน ๆ หนึ่งในแต่ละ ขั้นตอนของวิถีชีวิตของเขาได้โดยอาศัย
ปัจจัยทางภววิสัยบริสุทธิ์ ล้วน ๆ เพราะ
ชีวิต คือ การกระทำซึ่งกันและกันระหว่าง “โชคชะตา”

(ในความหมายแบบวัตถุนิยม ก็คือ เงื่อนไขสภาพทางวัตถุของสังคมที่แวดล้อมชีวิตในช่วงนั้น) กับ “จิตสำนึกทางอัตวิสัย” ถ้ากล่าวโดยถึงที่สุดแล้ว แม้วัตถุจะกำหนดจิตก็ตาม แต่ในแต่ละขั้นตอนของช่วงชีวิต ล้วนแล้วแต่ถูกกำหนดโดยจิตสำนึกทางอัตวิสัยของคน ที่ตอบสนองต่อความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ในระดับต่าง ๆ กันตามแต่ละคน ไปชีวิตของคนเราจึงถูกกำหนดไว้โดย “โชคชะตา” (เงื่อนไขทางสังคมที่กำหนดให้ ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งคนเราจะสามารถที่จะกำหนดชีวิตของเราเอง ได้อย่างมีวิริยภาพที่สุด ตอบสนองต่อความเรียกร้องอันล้าลึกที่สุด ของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในขั้นตอนนั้นด้วยได้ ทรอตสกีเองก็เคยกล่าวถึงประเด็นนี้ว่า “จงประเมินค่าชีวิตของตนเองอย่างรวบรัด และมีชีวิตอยู่อย่างอัตวิสัย โดยผูกพันมันเข้ากับวิถีแห่งพัฒนาการของสังคม อย่างลึกซึ้ง”⁽³⁾ไม่ว่าประวัติศาสตร์จะเป็นผลลัพธ์การต่อสู้ทางชนชั้นและแนวโน้มทั่วไป ของประวัติศาสตร์ (ที่ไม่ได้เป็นกฎเหล็กอย่างที่ควรเป็น อย่างที่หลีกเลี่ยงไม่ได้) จะถูกกำหนดโดยเหล่ากฎการเคลื่อนไหวทางสังคมเศรษฐกิจในระยะยาวแต่ราบไคที่การกระทำที่รียาซึ่งกันและกันระหว่างอัตวิสัย กับภาวะวิสัยเป็นธาตุแท้ของประวัติศาสตร์ หรือประวัติศาสตร์เป็นขบวนการเคลื่อนไหวของปฏิสัมพันธ์ระหว่างภาวะวิสัยกับอัตวิสัย ครานั้น ประวัติศาสตร์ก็ยังยอมรับบทบาทของปัจเจกชนในประวัติศาสตร์ ยอมรับ ความหมายชั้นชี

ขาดของปัจจัยทางอัตวิสัย ในการกำหนดช่วงตอน (aspect) ที่สำคัญ ที่เป็นจุดหักเหของประวัติศาสตร์ ถ้าหากพวกที่เรียกตัวเองว่าเป็นมาร์กซิสต์ จะได้ลองชั่งน้ำหนักเปรียบเทียบสิ่งดี-สิ่งเสีย ที่พวกคน ขบวนการของตนและการปฏิบัติของตนได้ กระทำต่อประชาชนของสังคมของตนอย่างจริงใจและจริงจัง แล้ว ผู้เขียนเห็นว่าพวกเขาเหล่านั้นจะต้องสำนึกเสียใจในข้อผิดพลาดแบบไร้เดียงสาของตน ลดความ “อหังการ” ของตนเองลงให้ มาก เจียมเนื้อเจียมตัวลงยิ่งขึ้น ลดการ “คุยโอ คุยโว” ให้น้อยลง และมุ่งมั่น มานะ ฝึกฝนฝึกปรือขัดเกลาทฤษฎี การปฏิบัติของตนให้ดียิ่งขึ้นเป็นแน่ ผู้ที่ไม่รู้จักตนเองอย่างดีพอ ไม่รู้จักรับผิดชอบหรือละอายต่อความผิดที่ คนในสำนักตนได้ก่อขึ้น ผู้นั้นก็ไม่สามารถจะให้อภัยแก่การแก่งแย่งกันนอก หรือแม้แต่ตัวเองได้ ในอดีตเราได้เห็น

Marx's

ว่า เลนินทรอตสกี และพวกบอลเชวิค ต้องทุ่มเททำงานหนัก และใช้พลังงานอย่างมากมายมหาศาลเหลือเกินในการจะพิชิตวิกฤตการณ์ครั้งที่ 1 ของลัทธิมาร์กซ์⁽⁴⁾และฟื้นฟูลัทธิมาร์กซ์ ที่ปฏิบัติขึ้นมาใหม่ ในปัจจุบัน ผู้เขียนก็เห็นว่าพวกมาร์กซิสต์ใน “ยุคของเรา” คงต้องทำงานหนักอย่างเหลือเกิน คงต้องทุ่มเทพลังงานจำนวนมหาศาล ไม่น้อยกว่าหรือมากกว่าสมัยของพวกบอลเชวิค ในการจะชุบชีวิตของลัทธิมาร์กซ์ที่ปฏิบัติได้สำแดงบทบาทของมันอีกหนหนึ่งเป็นหนที่ 2 ท่ามกลาง ซากปรักหักพังที่กระจัดกระจายของกระบวนการสังคมนิยมที่เป็นอยู่ในขณะนี้

3

ไม่ใช่เป็นเรื่องง่ายเลยที่จะรักษาลักษณะที่ก้าวหน้า ที่ ราดิกัล ที่ปฏิวัติของความคิดสังคมหนึ่ง ๆ ให้คงอยู่ตลอดไป เพราะลักษณะที่ ก้าวหน้า ที่ปฏิวัติ ของความคิดสังคมหนึ่ง ๆ จะดำรงอยู่ได้ ความคิดสังคมนั้นจะต้องมีลักษณะพลวัตร (dynamic) อยู่ในตัวของมันเอง เพราะถ้าไม่มีพลวัตร เช่นนี้ ความคิดสังคมนั้นก็จะถูกทำให้สลายตัวไปโดย การเสียดุลย์ ของแนวโน้มภายในตัวของความคิดนั้นเอง (ในกรณีของลัทธิมาร์กซ์ ก็คือ ลัทธิอัตวิสัยกับลัทธิกำหนดนิยม)⁽⁶⁾ หรือโดยแรงกดดันของสิ่งแวดล้อมภายนอกทางภาวะวิสัยหรือจากทั้ง 2 ปัจจัยกระทำพร้อม ๆ กัน การจะรักษาลักษณะของความคิดหนึ่งให้ดำรงอยู่ได้ มีอยู่ทางเดียว คือ เราต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดกับความคิดนั้น (tension) ความสัมพันธ์อันตึงเครียดที่พวกมาร์กซิสต์ปัจจุบันจะต้องมีต่อลัทธิมาร์กซ์ตามความเห็นของผู้เขียนมีอยู่ด้วยกัน 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ การยกเลิกลัทธิทุนนิยม กับการยกเลิกลัทธิระบบตลาดเสรี กล่าวคือ พวกมาร์กซิสต์ปัจจุบันจะมีเหตุผลในการดำรงอยู่ของตัวมันเองได้ พวกเขาไม่เพียงแต่จะต้อง พิชิต “ทุนนิยม” อันเป็น หัวข้อถาวร ซึ่งเป็นเหตุผลในการดำรงอยู่ของลัทธิมาร์กซ์เท่านั้น แต่พวกเขายังจะต้อง ทำการชำระสะสาง ความผิดพลาดที่ตัวเองได้กระทำมาแล้วในอดีต(คือการเกิดระบบตลาดเสรี)ด้วย

ลัทธิมาร์กซ์ เห็นว่า วิชาวิธีของประวัติศาสตร์ คือ วิชาวิธีของชัยชนะ กับความพ่ายแพ้ วิชาวิธีของประวัติศาสตร์ลัทธิมาร์กซ์ (คลาสสิก) ก็เช่นกัน มันเป็นประวัติศาสตร์ของชัยชนะกับความพ่ายแพ้ ลัทธิมาร์กซ์คลาสสิก ได้พ่ายแพ้ไปครั้งใหญ่ในครั้งที่ 1 ในสมัยลัทธิแก๊งของเบอร์นสไตน์ (1883-1899) แต่ลัทธิมาร์กซ์คลาสสิกได้รับชัยชนะในครั้งที่ 2 ในยุค การจุดไฟใหม่ทางประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ครั้งที่ 1 (1900-1917) ลัทธิมาร์กซ์คลาสสิกได้รับความปราชัยอีกครั้งในครั้งที่ 3 ซึ่งเป็นยุคของ กำเนิด การสถาปนา และการคลี่คลายไปสู่วิกฤตการณ์ของระบบตลาดเสรี (1927-1980) และในครั้งที่ 4 ที่เพิ่งเริ่มต้นตั้งแต่ปี 1980 พร้อม ๆ กับการปรากฏตัวของ ขบวนการโซลิดาริตีโปแลนด์นี้แล้ว ผลจะ

เป็นอย่างไรยังไม่มีใครทราบ หรืออย่างน้อยตอนนี้ผู้เขียนไม่ทราบผู้เขียนรู้แต่เพียงว่า ไม่มีชัยชนะหรือ ความพ่ายแพ้อย่างสมบูรณ์ในประวัติศาสตร์ เพราะประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการพัฒนาที่แม้จะถูกจำกัดในแง่ของเทศะสถานที่ (space) แต่ไม่มีข้อจำกัดในแง่ของกาลเวลา ฉะนั้นกลุ่มพลังสังคม หรือชนชั้นที่ยึดกุมวิชาวิธีของประวัติศาสตร์ได้ จะมีพลังชีวิตที่แข็งแกร่ง เพราะเมื่อไม่มีความพ่ายแพ้ตลอดกาล ก็หมายความว่าจะต้องมีสักวันที่ได้ชัยชนะ หรือพ่ายแพ้ในระดับคุณภาพที่สูงกว่าชัยชนะครั้งก่อน และต้องมีสักวันที่มนุษย์ชาติเข้าไปใกล้ “เป้าหมายสุดท้ายของสังคมนิยม” นั่นคือ การยกเลิกการกดขี่ขูดรีดการเอารัดเอาเปรียบ การใช้ความรุนแรง การทำให้เป็นทาส ในรูปการต่าง ๆ ทั้งปวงจนได้ โดยมีข้อแม้ว่า ถ้าไม่เกิดสงครามนิวเคลียร์ล้างโลก ที่ทำลาย กระบวนการ ทางประวัติศาสตร์สังคม ของโลกให้พังทลายลงอย่างสิ้นเชิงจนเหลือแต่ กระบวนการ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ของโลก อันเป็นการที่คู่ต่อสู้ทั้ง 2 ฝ่าย ล้มทั้งคู่ โดยไม่มีผู้ชนะ มีแต่ผู้แพ้ และตัวเป้าหมายสุดท้ายของสังคมนิยม หรือลัทธิมาร์กซ์นี้ ถ้าหากมองจากกระบวนการพัฒนาของประวัติศาสตร์โลกแล้ว เราต้องยอมรับว่า “สังคมนิยม” เป็นเพียง “ทางผ่าน” เล็ก ๆ สายหนึ่งของประวัติศาสตร์โลกเท่านั้นหรือสังคมนิยม เป็นเพียงหน้าเล็ก ๆ หนึ่งของสมุทบันทึกประวัติศาสตร์โลกเล่มยักษ์เท่านั้นเอง แต่แน่นอนสำหรับพวกเราที่เกิดมาในยุคนี้ ที่มีโอกาสได้มองดูโลกนี้อย่างมีจิตสำนึก ได้อย่างมากที่สุดก็ไม่เกินหนึ่งร้อยปีแล้ว ช่วงเวลา ที่ “พริบตาเดียว” สำหรับประวัติศาสตร์โลกนี้แหละ คือ ชีวิตของเราทั้งชีวิต ชีวิตที่เราควรใช้มันอย่างเป็นผู้กระทำที่สุดต่อประวัติศาสตร์สังคม อย่างมีจิตสำนึกในฐานะที่เป็น ผู้สร้างประวัติศาสตร์ สิ่งนี้แหละคือปรัชญาทางประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์สังคมนิยม และในขณะเดียวกันก็เป็นมรรควิธีในการศึกษาและเขียนประวัติศาสตร์ของนักสังคมนิยมด้วย ออสการ์ ไวด์ จึงถูกต้องมากเมื่อเขากล่าวว่า “ผู้คนที่คิดว่าใครก็สามารถเข้าร่วมในการสร้างประวัติศาสตร์ได้ แต่มีบุคคลที่ยิ่งใหญ่ เท่านั้น ที่สามารถบันทึกประวัติศาสตร์ได้” กล่าวโดยนัยนี้ ไม่ว่า มองจากผลงานหรือ

ความคิด หรือชีวิต ของคาร์ล มาร์กซ์ ผู้เขียนเห็นว่า เขาเป็นบุคคลที่สมควรต่อการได้รับคำยกย่องของ ออสการ์ ไวด์ นี้ มาร์กซ์ได้บันทึกประวัติศาสตร์ และได้สร้างประวัติศาสตร์ขึ้นมาหนึ่งโดย หนทางแบบ ของเขาเอง ประวัติศาสตร์ลัทธิมาร์กซ์ ซึ่งเป็น ส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่งยุคของเรา และเป็นส่วนที่มีความสำคัญจนเราไม่อาจเพิกเฉยได้ แต่ถึงแม้จะกล่าว เช่นนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า ความคิดของมาร์กซ์ จำเป็น จะต้องถูกต้องหมดเสมอไป คัวมาร์กซ์ในฐานะที่เป็น ประกาศ คนแรกของ ลัทธิมาร์กซ์ จึงไม่สามารถหลุดพ้น จาก ข้ออ่อน ของประกาศ (Prophet) ทั่วไป ที่มีอยู่ ได้ ดังที่ ไอแซค คอยเซอร์ เคยกล่าวถึง ทروتสกี ในฐานะที่เป็นประกาศของการปฏิวัติรัสเซีย ไว้อย่างน่าฟัง ดังนี้ว่า

“ไม่ว่าเราจะมองเขา (ทروتสกี และใช้ได้กับ มาร์กซ์เช่นกัน - ผู้เขียน) ในแง่ไหนไม่ว่าจะเป็น ผู้นำความทุกข์ยาก, ความวิบัติหายนะมา ให้ หรือมองเขาในฐานะเป็นผู้ก่อการของยุคใหม่ เราก็คงที่จะประทับใจไม่ได้ในความใหญ่โตโอฬารและความกล้าเสนอในมโนภาพ (vision) ของเขา เขาพิจารณาอนาคตราวกับเป็นผู้ที่ยืนอยู่บนยอดเขาสูงที่เพ่งมองขอบฟ้าอัน ใหม่ ที่คล้ายยั่วตัวไปอย่างไรขอบเขต เพื่อที่จะชี้- เป้าของทวีปอันใหม่ที่อยู่ในดินแดนอันไกลโพ้นที่ไม่ปรากฏในแผนที่ เป็นที่กระจางชัดว่าเขาไม่สามารถ แลเห็นได้หมดถึงภาพทิวทัศน์ที่แผ่อยู่เต็ม จนต่อเบื้องหน้าสายตาของเขา หมอกอันหนาทึบ อาจบดบังทิวทัศน์ส่วนหนึ่งออกไปจากสายตาของเขา จากการเล่นตลกของระยะทางอาจทำให้เขา เห็นภาพบางส่วนต่างออกไปจากที่ได้เห็น ในขณะที่อยู่ที่หุบเขา เขาอาจมองพลาตในส่วนที่เกี่ยวกับทิศทางที่ถูกต้องของถนนสายหลัก ๆ เขา

อาจเห็นเป้าของทวีปที่จะไปซึ่งในความเป็นจริงมี อยู่ 2 แห่งขึ้นไป เป็นเพียงแห่งเดียว และเขาเองก็ อาจมองพลาตไปอย่างน่าเสียใจในหลุมเหวแห่ง หนึ่งที่เต็มไปด้วยหินผาซึ่งในวันหนึ่งเขาต้อง พลาดตกลงไปเสียชีวิตในหลุมเหวนี้ แต่ผลที่ตอบ- แทนแก่ตัวเขาก็คือ ทิศนะสายตาอันกว้างไกล ใหญ่โตโอฬารของเขา แล้วการคาดการณ์ทาง การเมืองของคนรุ่นเดียวกับเขาที่พลาดที่สุด ที่มี ชื่อเสียงที่สุด ซึ่งรวมทั้งของเลนิน เพลฮานอฟ ก็ ถูกกลายเป็นการคาดการณ์อย่างพลาดกล้ว และ อย่างเหยา ๆ ไป”(7)

คุณค่าของความคิดของมาร์กซ์ในทางลักษณะ พยากรณ์ ได้สูญเสียคุณค่าของมัน ลงไปบ้างแล้วในปัจจุบัน (8) เพราะมาร์กซ์ไม่มีวันที่จะคาดคิดได้เลยว่า ระบอบ สตาลินจะมีขึ้นมาเป็น “ผู้ขุดหลุมฝังศพสังคมนิยม” และ ไม่คาดคิดว่า ทุนนิยมจะมีพลังชีวิตมีศักยภาพที่แข็งแกร่ง ทนทานขนาดนี้ (คุณสมบัติอันนี้ของทุนนิยม และรัฐกระ- ฎุมพี สามารถเห็นได้จากการผ่านวิกฤตการณ์เศรษฐกิจ โลกในทศวรรษที่ 1930 และช่วงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับสูงของทุนนิยมโลกภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง) และมาร์กซ์ก็คงไม่มีทางคาดคิดได้อีกเช่นกัน ว่า ชนชั้นคนงานในปัจจุบันจะต้องรับภาระกิจในการขุด หลุมฝังศพ ให้แก่ ทุนนิยม และระบอบสตาลินไปพร้อม ๆ กันด้วย แต่คำพยากรณ์ของมาร์กซ์ยังไม่ผิดแม้จนบัดนี้ที่ เขายืนยันว่า มีแต่ชนชั้นคนงานสมัยใหม่ เท่านั้น ที่ สามารถจะเปลี่ยนย้ายทุนนิยมไปสู่สังคมนิยม(ที่แท้จริง ได้) (9)

4

สุดท้ายนี้ผู้เขียนจะขอทบทวนทฤษนะของนักคิดชื่อ ดังต่าง ๆ ที่ประเมินความคิดของมาร์กซ์ที่ปรากฏอยู่ตาม หนังสืออนินคยสารที่พิมพ์ในญี่ปุ่นในปี (1983) อย่าง เป็น รายตัวไปดังต่อไปนี้ (10)

หัวข้อประเด็นถกเถียง หรือ วิวาทะเกี่ยวกับความ

House in London, 41
Maitland Park Road,
where Marx lived
(March 1875-March 1883)

หมายของลัทธิมาร์กซ์ในปัจจุบันนี้ดูเหมือนจะรวมศูนย์ไปที่ประเด็นปัญหาที่ว่า มีการดำรงอยู่จริงหรือไม่ของพลังศักยภาพที่ปฏิวัติของชนชั้นคนงาน? บทความของ Ernest Mandel เรื่อง **"The Centrality of the Revolutionary Potential of the Working Class in Marx's Thought"** (1983) จึงทำหน้าที่เป็นเสมือนผู้เปิดประเด็นการวิวาท เนื่องในวาระครบรอบ "หนึ่งศตวรรษคาร์ล มาร์กซ์" นี้ Mandel ยืนยันว่า "พลังศักยภาพที่ปฏิวัติที่ radical ของชนชั้นคนงานนี้ เกิดขึ้นมาจากผลสะท้อนที่เหล่ากฎการเคลื่อนไหวของแบบวิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่มีต่อชนชั้นคนงาน และจากฐานะอันมีลักษณะพิเศษ เฉพาะในแบบวิถีการผลิตทุนนิยมของตัวชนชั้นคนงานเอง...ชนชั้นกรรมาชีพสมัยใหม่จึงเป็นเพียง ชนชั้นเดียว ในสังคมปัจจุบันที่มีแนวโน้มจะขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างสมบูรณ์

และอย่างสัมพันธ์ เนื่องด้วยการกระทำกิริยาของเหล่ากฎการเคลื่อนไหวของทุนนิยม" (11) Mandel เห็นว่าบทเสนอของเขาข้างต้นนี้ จะเข้าใจได้อย่างถูกต้องก็ต่อเมื่อ ทำการกำหนดนิยามคำว่า "กรรมาชีพ" ให้ถูกต้องเสียก่อน และโดยการที่เขากำหนดนิยามของคำว่า "กรรมาชีพ" ให้เท่ากับ "ส่วนทั้งหมดของคนงาน (ในความหมายกว้าง ๆ)" จึงทำให้ "กรรมาชีพได้ครองจำนวนถึงครึ่งหนึ่งหรือกว่าครึ่งของประชากรทำงานในประเทศใหญ่ต่าง ๆ ของโลก" (หน้าเดียวกัน) สิ่งนี้ทำให้ "ชนชั้นกรรมาชีพมีเพียงแต่เป็นพลังทางสังคมที่มีความเหนือกว่าในทางจำนวนปริมาณเท่านั้น แต่ยังทำให้พวกเขากลายเป็นพลังสังคมที่มีพลังเศรษฐกิจที่เป็นศักยภาพจำนวนมหาศาลดำรงอยู่ด้วย" (หน้า 112) ต่อบทเสนอของ Mandel ซึ่งมีลักษณะเป็น Classical Marxism หรือพูดให้ถูกยิ่งขึ้นก็คือ รักษาแนวคิดแบบลัทธิมาร์กซ์คลาสสิกภายใต้การวิเคราะห์ทุนนิยมยุคหลัง (Late Capitalism) นี้ได้รับการท้าทายจากนักทฤษฎีลัทธิมาร์กซ์คนอื่นหลายคน อย่างเช่น Samir Amin (ผู้อำนวยการสถาบันค้นคว้า "ยุทธศาสตร์เพื่ออนาคตของอาฟริกา" ซึ่งเป็นองค์การสังกัดสหประชาชาติ) ในบทความของเขาเรื่อง "Some notes on the expansion of Capitalism on a World Scale, the Revolutionary calling of the working class and the Problematique of the Transition to Socialism" (1983) (12) ในบทความนี้เขาเห็นว่า นับตั้งแต่ ปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ฐานะที่ถูกทำให้แข็งแกร่งขึ้นของทุนในส่วนศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลก ได้ทำให้ "พันธมิตรแบบสังคมนิยมประชาธิปไตย" ระหว่างทุนกับกำลังส่วนใหญ่ของชนชั้นคนงานในท้องที่นั้นเป็นไปได้ และกำลังส่วนใหญ่ของชนชั้นคนงานส่วนนี้ได้ละทิ้งความมุ่งมั่นที่จะไปสู่สังคมที่ไร้ชนชั้น ไม่แต่เท่านั้น ความแข็งแกร่งขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งของฐานะของทุนหลังสงครามได้ทำให้พัฒนาการของปริมาณของ "เหล่าชนชั้นกลาง" เป็นไปได้ โดยที่จำนวนของเหล่าชนชั้นกลางนี้ มีมากกว่า จำนวนของชนชั้นคนงานและการดำรงอยู่ของ "เหล่าชนชั้นกลาง" โดยตัวของมันเอง แยกตัวขาดออกจากฐานะครอบงำของเหล่าประเทศส่วนศูนย์กลางในระบบโลกไม่ได้ (13) จะเห็นได้ว่า ความแตกต่างในการประเมินพลังศักยภาพที่ปฏิวัติของชนชั้นคนงานโดย

เฉพาะในประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้ว ระหว่าง Mandel กับ Amin มาจากความแตกต่างในการกำหนดนิยามของ “กรรมชีพ” ของคนทั้งสองนี้เอง สำหรับนักทฤษฎีที่เติบโตจากสังคมด้อยพัฒนาอย่างอามิน ทำให้เป็นที่เข้าใจได้ว่า ทำไมเขาจึงคิดเช่นนั้น เพราะถ้ามองจากมาตรฐานระดับการครองชีพของชนชั้นคนงานในประเทศโลกที่ 3 แล้ว ชนชั้นคนงานในประเทศที่พัฒนาแล้ว (ตามนิยามของ Mandel) ล้วนแล้วแต่เป็น “พวกชนชั้นกลาง” ทั้งสิ้น แต่การสรุปเช่นนี้ของอามิน ได้มองข้ามข้อเท็จจริงบางประการ ดังต่อไปนี้ คือ

(1) มีการ “แลกเปลี่ยนมูลค่าที่ไม่เท่าเทียมกัน” ดำรงอยู่ในระหว่างประเทศด้อยพัฒนากับประเทศพัฒนาแล้วอยู่จริง สิ่งนี้จึงมีผลทำให้การกระจายรายได้ (มูลค่า) ของชนชั้นคนงานในประเทศพัฒนาแล้ว กับประเทศด้อยพัฒนาไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้น แต่ “การแลกเปลี่ยนมูลค่าที่ไม่เท่าเทียมกัน” เป็นกระบวนการจัดสรรมูลค่า เป็นกระบวนการที่มูลค่าไม่ได้เพิ่มหรือถูกผลิตเพิ่มขึ้น สิ่งที่สำคัญกว่านั้นเมื่อมองจากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของมาร์กซ์แล้วจะเป็นกระบวนการผลิตมูลค่า ซึ่งกระบวนการนี้ เราไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า ชนชั้นคนงาน (ในความหมายกว้าง) ได้ทำการผลิตมูลค่าในระดับโลกเป็นจำนวนเกินกว่า 70% ขึ้นไป ต่อไป ในปัจจุบันโดยที่สัดส่วนของการผลิตมูลค่าของชนชั้นคนงานในประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้วเป็นสัดส่วนหลักของ “ส่วนทั้งหมดของคนงานในระดับโลก” ฉะนั้น การพิจารณาแค่ กระบวนการบริโภค (มาตรฐานการครองชีพ) กระบวนการแบ่งปันมูลค่า (การแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน) และถือสิ่งนี้เป็นมาตรฐานหลักในการกำหนดวัด “ชนชั้นคนงาน” อย่างของ Amin จึงทำให้จำนวนของชนชั้นคนงานตามนิยามของเขา แคบลงโดยปริยาย แต่นิยามเช่นนี้ของ Amin จะถูกต้องหรือก็ในเมื่อประพจน์ข้อหนึ่งของวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง คือการผลิตโดยถึงท้ายที่สุดแล้วกำหนดการบริโภค ลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอของสัดส่วน ความสำคัญของชนชั้นคนงานในสาขา การผลิตต่าง ๆ มิใช่จำกัดอยู่แต่ในประเทศเดียวเท่านั้น แต่ยังปรากฏออกมาในระดับโลกและอย่างเชิงซ้อน ถ้า Amin สรุปว่า ชนชั้นคนงาน (ส่วนที่เป็นชนชั้นกลางในสายตาของ Amin) ในประเทศ

พัฒนาแล้ว ไม่ปฏิบัติในมิติระดับโลก มันจะนำไปสู่ข้อสรุปทางตรรกะดังต่อไปนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือ ในระดับประเทศเดียว ชนชั้นคนงานในเมืองไม่ปฏิบัติมีแต่ชวานาจนที่ไร้สมบัติ ที่ถูกกดขี่ที่สุดเท่านั้นที่ปฏิบัติ เพราะว่า ฐานะของชนชั้นคนงานในเมืองเป็น “ชนชั้นกลาง” ในสายตาของชวานาจน ในระดับประเทศเดียว

(2) ชนชั้นคนงานในประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้ว ถูกครอบงำโดยอุดมการณ์ และอิสรียสิทธิ์ (Hegemony) ของชนชั้นกระฎุมพีในระดับที่ลึกซึ้ง ชอนเร็นกว่าของประเทศทุนนิยมด้อยพัฒนามาก สิ่งนี้ส่งผลสะท้อนอย่างลึกซึ้งต่อการก่อตัวของจิตสำนึกของชนชั้นคนงานในประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้ว ให้มีลักษณะเป็น ลัทธิปฏิรูป หรือ “พันธมิตรแบบสังคมประชาธิปไตย” ตามศัพท์ของ Amin ยุทธศาสตร์ของขบวนการแรงงานในประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้วจะต้องเริ่มต้นจากความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์อันนี้ มิใช่จากอัตวิสัยของตน

ผู้ที่ตั้งข้อสงสัยต่อนิยามของชนชั้นกรรมชีพตามการตีความแบบของ Mandel มิใช่มีแค่ Amin เท่านั้น Psul Sweezy (บรรณาธิการ นิตยสาร Monthly Review) ในบทความของเขาเรื่อง “Marxism and Revolution - 100 years after Marx(1983) (14) ก็เช่นกัน Sweezy เห็นว่า กรรมชีพตามความหมายของมาร์กซ์, เองเกลส์ คือ กลุ่มคนที่ “เงื่อนไขการดำรงชีพทางสังคมของพวกเขาได้รวมศูนย์ขั้นสุดของสภาพไร้ความเป็นมนุษย์ที่สุด ภายในเงื่อนไขการดำรงชีพทั้งปวงของสังคมปัจจุบัน” (หน้า 130) และชนชั้นกรรมชีพตามความหมายนี้คือ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตที่เรียกกันว่าโลกที่ 3 ที่ถูกช่วงชิงความเป็นมนุษย์ ที่กำลังมีจำนวนเพิ่มขึ้นอยู่ในปัจจุบันนี้ (หน้าเดียวกัน) ในขณะที่ Mandel นิยาม “กรรมชีพ” ว่าเป็น “ผู้ที่ยังต้องขายพลังแรงงานของตนภายใต้การถูกบังคับทางเศรษฐกิจโดยที่รายได้ของพวกเขาไม่มากมายพอที่จะสามารถสะสมเป็นทุนได้ และเมื่อพิจารณามาตรฐานส่วนบุคคลแล้วพวกเขาก็ไม่สามารถดิ้นรนตัวเองให้หลุดพ้นไปจากสภาพกรรมชีพ (ที่ต้องขายแรงงานของตนเอง) ได้” (หน้า 111) ตรรกะวิธีคิดแบบของ Amin-Sweezy ที่เน้นความสำคัญของบทบาทที่ปฏิบัติของชวานาจนในโลกที่

สามมากจนเกินไป และการประเมิน บทบาทที่ปฏิวัติในทางภววิสัยของชนชั้นคนงานในประเทศพัฒนาแล้วน้อยจนเกินไปนี้ เป็นความพึงใจของนักทฤษฎีทั้ง 2 คนนี้ที่มีต่อ MAOISM ดังที่ Amin กล่าวว่า “แม้กรอบโดยทั่วไปของลัทธิเหมา จะถูกต้อง แต่มันก็ไม่สามารถพิชิตเหล่าความขัดแย้งขั้นพื้นฐานอันได้แก่ การประสานกฎมูลค่ากับการวางแผนจากศูนย์กลาง การพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมนิยมผ่านได้” (หน้า 77) ส่วน Sweezy ก็กล่าวเช่นกันว่า “ผู้นำการปฏิวัติที่เข้าใจเป็นอย่างดีเหนือกว่าใครและแสดงออกอย่างเข้มแข็งที่สุดยิ่งกว่าใครถึงความจำเป็นของการปฏิวัติไม่ขาดสาย ก็คือ เหมาเจ๋อตุง” (หน้า 133)

ปรากฏการณ์ ของพลวัตรของทุนนิยมปัจจุบันที่ไม่ควรมองข้ามไปก็คือ ความสามารถหรือพลังศักยภาพในทางภววิสัย ของชนชั้นคนงาน (ในความหมายกว้าง ๆ) ในประเทศพัฒนาแล้ว ในการจัดการตนเองทางเศรษฐกิจ, สังคม, การเมือง มีสูงมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ของทุนนิยม ผู้ใดก็ตามที่ละเลยดูเบา กระบวนการที่กำลังมีการรวมตัวอีกครั้งหนึ่งของแรงงานสมอง (ปัญญา) กับแรงงานมือ (กาย) ภายในชนชั้นคนงานในประเทศพัฒนาแล้ว ซึ่งหมายถึง กระบวนการปฏิเสธของการพัฒนาการตนเองของชนชั้นคนงานในประวัติศาสตร์ทุนนิยม ผู้ใดก็ตามที่ยังยึดติดมันแบบคัมภีร์ ต่อแนวความคิดที่สัจนิยมหนึ่งที่ยอมรับกันว่า “กรรมาชีพ” เท่ากับ กลุ่มคนที่ถูกกดขี่ขูดรีดอย่างที่สุดเท่านั้น ผู้นั้นก็เท่ากับเป็นผู้ที่เถรตรงแบบคัมภีร์ในทฤษฎีทุนนิยม ไม่เป็นที่สงสัยว่า “กรรมาชีพ” ตามนิยามของ-Sweezyมีดำรงอยู่จริงในส่วนใหญ่ของประเทศโลกที่ 3 แต่ นั่นก็เป็นเพียง ส่วนหนึ่งของ ส่วนทั้งหมดของชนชั้นคนงานของโลกเท่านั้น เราจะต้องเห็นถึงพัฒนาการที่ไม่สม่าเสมอและอย่างเชิงซ้อนที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่ในระบบทุนนิยมโลกเท่านั้น แต่ยังภายในตัวชนชั้นคนงานเองด้วย

บทความของ Andre Gunder Frank (ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยอัมสเตอร์ดัม) เรื่อง “Real Marxism is Marxist Realism”⁽¹⁵⁾ ที่แม้กรอบการวิเคราะห์ของเขาค่อนข้างจะมีลักษณะเป็นแบบสูตรนิยมในการแบ่งลัทธิ

มาร์กซ์ออกเป็นลัทธิมาร์กซ์ใน “เหนือ” – ใน “ใต้” ใน “ตะวันตก” – ใน “ตะวันออก” และใน “ตะวันออกเฉียงใต้” ก็ตามที่ แต่จิตสำนึกต่อปัญหาที่เขาเสนอเกี่ยวกับ วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ ความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในตัวลัทธิมาร์กซ์ ในท้องที่ต่าง ๆ นับว่าแหลมคมทีเดียวอย่างเช่น Frank เห็นว่า “การขูดรีด กดขี่ แปรแลกแยกอย่างหนักที่โลกที่สาม ได้รับในกระบวนการพัฒนาของทุนนิยมโลก โดยเฉพาะในช่วง 20-30 ปี ที่ผ่านมานี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขยายการวิเคราะห์ ทฤษฎี จิตสำนึกแบบลัทธิมาร์กซ์ในระดับสูงให้เกิดขึ้น ไม่เพียงแต่ในหมู่ปัญญาชนของโลกที่สามเท่านั้น แต่ยังในหมู่มวลชนในระดับกว้างระดับหนึ่งด้วย” (หน้า 90) แต่กระนั้นก็ตาม Frank ก็ยังไม่วายที่จะตั้งข้อสงสัยต่อบทบาทที่ปฏิวัติของชนชั้นคนงานในทุนนิยม “ตะวันตก” ว่าไม่มีเหตุผลหลักฐานรองรับว่า ชนชั้นคนงานจะบรรลุมหาชัยชนะได้ ตามที่ได้รับมอบหมายมาจากทฤษฎีวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ โดยเขาอ้างถึงความล้มเหลว ของ “พรรคการเมืองลัทธิมาร์กซ์” ตั้งแต่พวกสังคมนิยมประชาธิปไตย ไปจนถึงพวกยูโรคอมมิวนิสต์ ที่ถูกกลืนรวมตัวให้เข้าไปอยู่ในระบบทุนนิยมและทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยรักษาระบบนั้น (หน้า 91) ในประเด็นนี้ ดูเหมือน Frank จะมองข้ามสัจพจน์ที่ พัฒนาการของชนชั้นคนงาน กับพัฒนาการของทฤษฎีขบวนการลัทธิมาร์กซ์มีลักษณะที่เป็นเอกเทศกันโดยสัมพัทธ์ ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อ มีการรวมตัว (fusion) อย่างเป็นวิภาษวิธีระหว่างขบวนการของชนชั้นคนงานในความเป็นจริงกับ เป้าหมายสุดท้ายของทฤษฎี เท่านั้น トラバโดที่กระบวนการรวมตัวนี้ยังไม่เกิด ซึ่งเงื่อนไขทางวัตถุที่จะทำให้เกิดขึ้นนี้ก็มีลักษณะเป็นวงจรรอบ ที่นาน ๆ ถึงจะมาบรรจบเกิดขึ้นสักครั้งหนึ่ง ๆ และโดยมาก มักจะเกิดเพียงไม่กี่ 2-3 ครั้งในชั่วชีวิตของชนชั้นคนงานรุ่นหนึ่ง ๆ หรือ トラバโด ที่ขบวนการ-ทฤษฎีของลัทธิมาร์กซ์ประสบกับปัญหาวิกฤตการณ์ในการบรรลุหน้าที่ที่ควรบรรลุของมัน เมื่อนั้น ความล้มเหลว ความอับตัน ต่อความเป็นจริงก็จะเกิดขึ้นตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ใน “ตะวันตก” (เรียกตามสำนวนของ Frank) ตลอดระยะเวลา 100 กว่า ปีที่ผ่านมา นี้ จึงไม่ใช่สิ่งใดอื่น นอกไปจากประวัติศาสตร์ของความล้มเหลวอย่างซ้ำแล้วซ้ำ

อีกของกระบวนการรวมตัวของ 2 ขบวนการนี้นั่นเอง บทความของ TAKEUCHI YOGHIRO (นักปรัชญา) เรื่อง “GANGYO GAHKAI CHOKOKU TU MARUKUSU” (มาร์กซ์กับการะกิจของการพิชิตสังคมอุตสาหกรรม) ⁽¹⁶⁾ เห็นว่า ลัทธิมาร์กซ์ เป็นความคิดภายในกรอบของ สังคมอุตสาหกรรมที่เริ่มต้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในปลายศตวรรษที่ 18 ฉะนั้น ลัทธิมาร์กซ์จึงไม่เพียงพอในการจะตอบต่อปัญหาที่เป็นปัญหาความเป็นความตายในการทะลุทะลวง จีตจำกัศของสังคมอุตสาหกรรมที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันที่เป็นปลายศตวรรษที่ 20 TAKEUCHI เห็นว่า จำเป็นต้องมีแบบแผนวิธีคิด (paradigm) ของการเปลี่ยนแปลงอันใหม่ที่จะมาแทนลัทธิมาร์กซ์ โดยที่แบบแผนอันใหม่จะต้องวางจุดหนักไปที่ การเอาชนะ และการเปลี่ยนแปลง เทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยคำนึงถึง นิเวศน์วิทยา การฟื้นฟูความกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ การใช้เทคโนโลยีแบบอ่อนมาแทนแบบแข็งเหล่านี้ เป็นต้นเราจะไม่มีความเข้าใจ บทเสนอของ TAKEUCHI และอาจรู้สึกได้ว่า ข้อเสนอของเขา “เหนือจริง” สำหรับประเทศด้อยพัฒนา แต่ที่แน่ชัดคือสภาพความเป็นจริงที่ประเทศคมในประเทศพัฒนาแล้วกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน นั่นคือ ปัญหาที่จะก้าวข้ามพ้น สังคมอุตสาหกรรม (สังคมผลิตรกรรม) ไปได้อย่างไร? TAKEUCHI เห็นว่าการจัดการตนเองของคนงานภายใต้ระบบการผลิตแบบโรงงานขนาดใหญ่ที่ถูกครอบงำโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นเพียงความฝันที่เป็นมายาการเท่านั้น สิ่งนี้ผู้เขียนเห็นว่า TAKEUCHI กล่าวถูกต้องที่พิจารณาว่า การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในประเทศพัฒนาแล้ว ต่อจากนี้ไปไม่มีทางจะเป็นไปได้เลย ถ้าหากไม่มีการปฏิวัติวัฒนธรรม ที่ทำการเปลี่ยนค่านิยม แบบวิถีการดำรงชีวิตและการบริโภค อย่าง radical เกิดขึ้นในคนส่วนข้างมากของประเทศเหล่านี้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในคุณลักษณะของเทคโนโลยี อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และในทางกลับกันด้วย แต่ข้ออ่อนในบทความและ “แบบแผนวิธีคิด” ของ TAKEUCHI ก็คือ บทเสนอของเขาตั้งอยู่บน “ความสิ้นหวัง” ในลักษณะที่ปฏิวัติของกรรมาชีพสมัยใหม่ ซึ่งในจุดนี้ TAKEUCHI “ถอยหลัง” ไปก้าวใหญ่ยิ่งกว่าของ Amin

และ Sweezy เสียอีกมาก TAKEUCHI พูดถึงแต่ พาราไดม์ โดยไม่พาดพิงถึงปัญหาที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน นั่นคือ ปัญหาที่ว่า ใครจะมาเป็นองค์ประธาน (subject) หรือ เป็นพลังทางวัตถุ ที่รองรับ “พาราไดม์” อันนี้ และทำให้พาราไดม์ อันใหม่นี้นักกลายเป็นความจริงขึ้นมา ซึ่งเมื่อมาถึงปัญหานี้ก็ทำให้เราต้องหวนกลับไปพิจารณาปัญหาการวิเคราะห์ทุนนิยมยุคหลังหรือทุนนิยมผูกขาดร่วมกับรัฐอีกจนได้ ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่า “พาราไดม์อันใหม่” ที่ TAKEUCHI กำลังพยายาม

แสวงหาอยู่นั้น ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถก้าวข้ามพ้น “พาราไดม์แบบลัทธิมาร์กซ์คลาสสิก” ได้ตราบดีทีเดียวที่เราไม่สามารถหาองค์ประธานที่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหม่ที่จะมาแทนชนชั้นคนงานได้ และเราไม่สามารถหา “องค์ประธานใหม่” ขึ้นมาอย่างลอย ๆ ที่อยู่นอกเหนือความเป็นจริงไปได้ เป็นที่น่าเสียดายว่าบทความชิ้นนี้ของ TAKEUCHI เขียนขึ้นในปี 1983 ที่เหตุการณ์ของขบวนการโซลิดาริตีโปแลนด์ยังใหม่สดอยู่ในความทรงจำของผู้คนปัจจุบัน ผู้เขียนไม่อยากจะเชื่อว่า TAKEUCHI จะมองข้าม พลังศักยภาพที่ปฏิวัติของชนชั้นคนงาน (ที่ปรากฏให้เห็นในโปแลนด์อย่างมีลักษณะปฏิปท (paradox) ทางประวัติศาสตร์) นี้ไปโดยเจตนาแต่นั่นก็เป็นไปแล้ว และคงจะเป็นความเหมาะสมกว่าที่จะสรุปความเห็นของเราในปัจจุบันตามความเห็นของ Mandel ที่กล่าวว่า “ตราบดีที่ประวัติศาสตร์ยังไม่ได้พิสูจน์แสดงให้เราเห็นถึง หลักฐานขั้นชี้ขาดของความไร้สมรรถภาพของชนชั้นคนงาน ตรานั้นจะเป็นการฉลาดที่ไม่ไปแก้ไข มโนทัศน์ของมาร์กซ์ที่เห็นว่า ชนชั้นคนงานดำรงตำแหน่งฐานะที่เป็นใจกลางของพลังศักยภาพที่ปฏิวัติในการปลดปล่อยมนุษย์ และเอกชนเดียวกัน จะเป็นความเฉลียวฉลาดกว่ามากที่เราทุกคนจะทุ่มเทกำลังพลังงานของตนไปให้การช่วยเหลือพวกชนชั้นคนงานในการทำพลังศักยภาพ ที่มีอยู่นี้ ปรากฏกายเป็นพลังในความเป็นจริงขึ้นมาได้” ⁽¹⁷⁾

เชิงอรรถ

- (1) โปรดดู สุวินัย ภรณวลัย, “บททดลองเสนอว่าด้วยทฤษฎีสังคมนิยมในแง่ของวัตถุนิยมประวัติศาสตร์” ในบทที่ 1 สังคมนิยมกับมรรควิธี-มรรควิธีของมาร์กซ์คืออะไร? (กรุงเทพ : สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524)
- (2) โปรดดู สุวินัย ภรณวลัย, “บททดลองเสนอฯ” บทที่ 3, หน้า 75, อ้างแล้ว
- (3) Leon Trotsky, *My Life*, (London: Penquin,) P. 604
- (4) โปรดดู สุวินัย ภรณวลัย, “ลัทธิมาร์กซ์ที่ไร้มาร์กซ์-ลัทธิแก๊งของเบอร์นสไตน์” ซึ่งเป็น บทที่ 2 ของ “ประวัติศาสตร์ขบวนการความคิดสังคมนิยมโดยสังเขป-พลวัตร ของความคิดสังคมนิยมตั้งแต่มาร์กซ์” ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสาร **อาจารย์สาร** ฉบับเดือนมีนาคม 2525
- (5) ทฤษฎี จะสำแดงบทบาท หน้าที (function) ที่ปฏิวัติของมันได้ก็แต่ใน สถานการณ์ที่ปฏิวัติหรือมีความเป็นจริงของการปฏิวัติเท่านั้น แต่สภาพการณ์เช่นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ปกติ ไม่ประจำวันแต่เป็นวงจรรยาว ในสถานการณ์ที่ไม่ปฏิวัติ หน้าทีของทฤษฎีก็คือการ **สะสมพลังทางทฤษฎี**อย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถแปลงพลังขั้นสุดยอดเมื่อเวลานั้นมาถึง และการ**ร่างครึกษา** ลักษณะเนื้อหาที่ปฏิวัติของทฤษฎี**ไม่ให้งาน** ต่อความเป็นจริง คือ“ปัจจุบัน” เท่านั้น
- (6) โปรดดู สุวินัย ภรณวลัย, “ทัศนะของมาร์กซ์ กับ ลัทธิมาร์กซ์” ซึ่งเป็น บทที่ 1 ของ “ประวัติศาสตร์ขบวนการความคิดสังคมนิยม โดยสังเขป”, ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสาร **อาจารย์สาร** (ธันวาคม, 2524), หน้า 19-20
- (7) โปรดดู Issac Deutscher, “The Prophet Armed-Trotsky 1879-1921” อ้างจากฉบับแปล เป็นภาษาญี่ปุ่น, หน้า 181-182
- (8) โปรดดู TAKEUCHI YOGIHIRO, “SANGYO SHAKAI CHOKOKU NO DADAI TO MARUKUSU” (มาร์กซ์กับ ภาระกิจของการพิชิตสังคมอุตสาหกรรม) ใน หนังสือ “หนึ่งศตวรรษหลังมรณกรรมของมาร์กซ์” สำนักพิมพ์ NIHON HYORON-SHA, 1983 หน้า 21
- (9) โปรดดู Ernest Mandel “The Centrality of the Revelunary Potential of the Working Class in Marx’s Thought” ฉบับแปลเป็นภาษาญี่ปุ่น ตีพิมพ์ในวารสารรายเดือนชื่อ SHISO มีนาคม 1983 หน้า 102-115
- (10) ข้อความในตอนนี้นี้ เป็นการทบทวนทัศนะของเหล่านักคิดนักทฤษฎีลัทธิมาร์กซ์ “ชื่อดัง” ในปัจจุบันนี้ที่ผู้เขียนคัดเลือกมาวิจารณ์ โดยที่ บทความฉบับเต็มของเหล่านักคิดที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะได้รับการถ่ายทอดเป็นภาษาไทยในฐานะที่เป็นภาคสอง “มาร์กซ์กับปัจจุบัน” ของหนังสือ “วิกฤตการณ์เศรษฐกิจปัจจุบัน : 100 ปี หลังมาร์กซ์ และ เคนส์” ที่ผู้เขียน ทำร่วมกับ กำชัย พลายสรรพสิริ และโสภณ วิริยะสัจจา ซึ่งมีหมยกำหนดจะออกภายในปีนี้ โดยที่เนื้อหาของภาคหนึ่ง จะเป็น “วิกฤตการณ์ของเศรษฐกิจโลกกับความอับจนของเศรษฐศาสตร์ปัจจุบัน” และของภาคสามจะเป็น “เคนส์ กับ ปัจจุบัน”
- (11) เพิ่งอ้าง หน้า 111
- (12) ที่มา เป็นที่เดียวกับ ข้อ (9), หน้า 72-77
- (13) Samir Amin , หน้า 74, ที่มาเป็นที่เดียวกับข้างต้น
- (14) ที่มาเป็นที่เดียวกับ ข้อ (9), หน้า 124-133
- (15) ที่มาเป็นที่เดียวกับ ข้อ (9), หน้า 86-95
- (16) อ้างแล้ว, หน้า 20-27